

Osmanlı Arşivinde Mersin Tarihine İlişkin Kaynaklar ¹**Songül ULUTAŞ**

Dr. Öğr. Üyesi, Mersin Üniversitesi,
Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
snglulutas@gmail.com

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-7605-9151>

Öz

Bu çalışmanın amacı, Mersin Tarihine ilişkin Osmanlı Dönemi kaynaklarının tespit edilip değerlendirilmesidir. Bu amaçla Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde tasnif edilmiş ve elektronik kayda geçirilmiş tüm belgeler taranmış ve Mersin ile ilgili olanları tespit edilmiştir. Osmanlı Arşivindeki resmi devlet kayıtlarını içeren belgeler, devletin idari teşkilatının, ekonomik, sosyal ve kültürel yapısının, kurumların işleyişinin ve kurumlar arasındaki hiyerarşik düzenin aydınlatılması bakımından büyük önem taşımaktadır. Bu genel yapı içerisinde taşra teşkilatlanması ve yerel idari birimler olarak kentlerle de ilgili oldukça zengin veriler mevcuttur. Çalışmanın bir diğer amacı bir kent tarihi çalışmasında kullanılacak temel birincil kaynakların ortaya konulmasıdır. Böylece Mersin Kent Tarihi çalışmak isteyen bir araştırmacının Osmanlı Dönemi için hangi birincil kaynaklara bakması gerektiği üzerine yönlendirici bir etki yaratılmak istenmektedir. Mersin Tarihine ilişkin böyle bir çalışmanın olmayışı nedeniyle bu çalışma alana katkı sunacaktır. Çalışmamızda öncelikle Mersin Tarihine ilişkin Osmanlı kaynakları hakkında bilgiler verildikten sonra bu kaynakların ne tür veriler içerdiği anlatılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Kaynakları, Kent Tarihi, Mersin.

The Sources On The History Of Mersin In The Ottoman Archive**Abstract**

The aim of this study is to determine and evaluate the Ottoman period sources regarding history of Mersin. For this purpose, all documents classified in the Presidential Ottoman Archive and electronically recorded were scanned and those related to Mersin were identified. Documents containing official state

¹ Makale Geliş/Kabul Tarihi: 02.10.2019 / 01.04.2020

Künye Bilgisi: Ulutaş, S. (2020). *Osmanlı Arşivinde Mersin Tarihine İlişkin Kaynaklar*. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (1), 487-518. DOI: 10.33437/ksusbd.628539

records in the Ottoman Archive have a great importance for the clarification of the administrative organization of the state, its economic, social and cultural structure, the functioning of the institutions and the hierarchical order between the institutions. Within this general structure, there are very rich data about provincial organizations and cities as local administrative units. Another aim of the study is to reveal the main primary sources that can be used in a city history study. Thus, it is desired to create a guiding effect on which primary sources a researcher who wants to study Mersin urban history should look for during the Ottoman period. Due to the absence of such a study on the History of Mersin, this study will contribute to the field. In our study, first of all, information about Ottoman sources about Mersin history is given and told what kind of data these sources contain.

Keywords: Ottoman Resources, Urban History, Mersin.

Giriş

Antik çağlardan günümüze kadar şehir ya da kent dediğimiz yapı sürekli bir değişim ve dönüşüm içerisinde olmuştur. Kentler insanlık tarihi boyunca uygarlığın doğduğu, büyüdüğü şekil aldığı ve bugünlere geldiği bir alandır. Son dönemlerde tarihçilikte ortaya konulan yeni yaklaşımlar çerçevesinde zamanla birlikte mekânların da önemine dikkat çekilmesi kentlerin uygarlık tarihinde oynadıkları rolün daha fazla irdelenmesini sağlamıştır (Braudel 2001). Bu yaklaşım aynı zamanda araştırmacıları yerelin tarihine ve rolüne daha fazla yönlendirmiştir.

Türkiye’de kent tarihiyle ilgili çalışmalar son yıllarda giderek artmaktadır.² Kent tarihi, yeni bir toplumsal tarih yazımı alanı olarak gelişmekte ve kent tarihçileri özneleri olan kentleri farklı açılardan ele almaktadırlar. Kent tarihi

---

² Mersin Tarihi çalışmaları da son zamanlarda ilgi görmekte ve yapılan çalışmalar artmaktadır. Bu noktada Mersin kent tarihi ile ilgili yapılmış çalışmalara birkaç örnek olarak şu kaynaklar verilebilir: İbrahim Halil Aytar, *Mersin Limanı*, Mersin Ticaret Odası Yayınları, İstanbul 2016. İbrahim Emine Dinceç, *19. Yüzyılın Yarısında ve 20. Yüzyılın Başında Mersin’de Ekonomik Yapı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 1998. Tülin Selvi Ünlü, *19. Yüzyılda Mersin’in Kentsel Gelişimi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin, 2007. Rüştü Çelik, *1898 Kandiyeli Olayları Sonrasında Girit’ten Mersin Sancağına Göçler (1898-1907)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin, 2009. Mehmet Doğan, *Türkiye Cumhuriyetinin Eğitim Politikası ve Mersinde Eğitim (1923-1950)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin, 2005. İbrahim Oğuz, *Tarsus Şer’iyye Sicillerine Göre Mersin Kentinin Kuruluş Öyküsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin, 2006.

yazımı üzerine farklı yaklaşımlar öneren İlhan Tekeli'ye göre, Osmanlı düzenini daha iyi kavramak amacıyla yerel tarih ve kent monografileri oluşturan araştırmacılar eserlerinde genellikle tapu tahrir, evkâf, mühimme, ruus, maliye, şer'iyye sicil defterleri gibi arşiv kaynaklarına dayanarak Osmanlı düzeni ve sosyo-ekonomik yapı analizleri yapmaktadır (Tekeli, 1998: 149). 1990'lardan itibaren yoğunlaşan bu tür çalışmalarda, Osmanlı düzeninin İmparatorluğun değişik yörelerine nasıl uygulandığını ortaya çıkarmak amaçlanmaktadır (Özel-Çetinsaya, 2002: 22-23).

Anadolu'daki yerleşim tarihine baktığımızda yaklaşık 10.000 yıllık bir geçmişe sahip olduğu görülmektedir. Mersin'i de içine alan antik adıyla Kilikia bugünkü adıyla Çukurova Bölgesi ise Anadolu'nun en eski yerleşim bölgelerinden biridir. Antik dönemde Adana, Tarsus ve Mersin bölgenin en işlek güzergâhı idi. Her ne kadar Osmanlı Dönemi'nde Mersin bölgede kuruluşunu en geç tamamlayan genç kentlerden biri olsa da antik dönemde Mersin'den Tarsus'a Kilikia kıyılarında Zephyrion, Ingira, Aulai, Ankhiale, Kyinda, Kundi, Sizzu gibi kayıp kentlerin olduğuna dair bulgular tespit edilmiştir (Durukan, 2015). Mersin tarih boyunca Hititler, Asurlar, Medler, Persler, Büyük İskender'in kurduğu Makedon İmparatorluğu, Roma İmparatorluğu, Bizans, Ermeni Krallığı, Abbasiler, Selçuklular ve Osmanlılar gibi birçok devletin kontrolüne girmiştir. Mersin'in Osmanlı idaresine girmesi ise II. Mehmet zamanında gerçekleştirildi. Bu zamana kadar Mersin ve çevresi Karamanoğullarının kontrolündeydi. Mersin'de Osmanlı hakimiyeti 1483'te II. Bayezid döneminde kesin olarak sağlandı. Mersin Sancağı 1500 ve 1518 yıllarında Ermenek, Gülnar, Karataş ve Mut olmak üzere dört kazadan oluşmaktaydı. 1522'de Selendi, 1555'te Silifke, 1584'te Anamur, Bozdoğan, Sinanlı kazalarının kurulmasıyla birlikte kaza sayısı dokuza yükseldi (Çelik, 2000: 450-455). 19. Yüzyılda yaşanan kapitalist üretim ilişkilerindeki gelişmelerin Osmanlı coğrafyasına yansımaları sonucu Mersin bir liman kent olarak büyümüş ve kentsel dokusu oluşmuştur (Ünlü, 2007: 74). Mersin yerleşiminin idari bir birim olarak ne zaman ortaya çıktığı ile ilgili net bir bilgi maalesef bulunmamaktadır. Evliya Çelebi 17. Yüzyılda ünlü seyahatnamesinde *Kariye-i Mersin Oğlu* olarak ifade ettiği Mersin'i 70 haneli bir Türkmen köyü olarak tanımlamıştır (Çelebi, 1935: 327). Mersin'in 1840'lı yıllara kadar birkaç barakanın ve dükkânın bulunduğu balıkçı köyü olduğu bilinmektedir. Kaynaklarda ise uzunca bir süre Mersin bir idari birim olarak değil de Mersin İskelesi olarak geçmektedir. 1840'ların başından itibaren Mersin köyü olarak zikredilmeye başlanmıştır. Mersin Tarsus'un Gökçeli Kazası'na bağlı bir balıkçı köyü olarak idari birim statüsünü almıştır. Hızla büyüyen Mersin 1864 sonrasında Halep Vilâyeti'ne bağlı Adana Sancağı'nın Gökçeli, Kalınlı ve Elvanlı Nahiyyelerinden oluşan bir kazası statüsünü almıştır. 1877'de Adana Vilâyeti'ne bağlı kaza merkezi konumuna yükseldi. 1888'de yine Adana Vilâyeti'ne bağlı sancak merkezi oldu. Cumhuriyet dönemine kadar bu konumunu koruyan Mersin Sancağı artık bir vilayet oldu (Oğuz, 2005: 19-21).

1933 yılında İçel ile Mersin birleştirilerek İçel (Mersin) Vilâyeti olmuştur. 2002’de ise Mersin mi İçel mi tartışmalarına son verilerek Mersin adı hem il adı hem de il merkezi olarak kullanılmaya başlanmıştır (Bozkurt, 2018: 29, 32-41). Çalışmamıza konu olan sınır Mersin merkez olarak belirlenmiştir.

Osmanlı Dönemi kent tarihi araştırmalarında birinci elden kaynak olan Osmanlı arşiv belgeleri kentlerin idari, ekonomik ve sosyal yönden gelişimini göstermesi açısından önemlidir. Osmanlı Devleti’nin idari teşkilatında ve ekonomik yapısında meydana gelen değişimlerin etkisi kent tarihi kaynaklarında da kendisini göstermiştir.

Osmanlı dönemi kent tarihi çalışmaları için Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi’nde yapılan araştırmamızda çok sayıda arşiv belgesine ulaşmak mümkündür. Arşivde farklı fonlarda perakende ve defter şeklinde bulunan bu tasnifler içerisinde Osmanlı Dönemi Mersin Tarihi üzerine 6925 adet kayıt bulunmaktadır. Ancak Osmanlı Arşivi’nde tasnif edilmemiş çok sayıda belge bulunduğunu ve tasnif çalışmalarının devam ettiğini göz önünde bulundurarak tarama yapılan tarihte tespit edilen belgelerden çok daha fazla belge bulunabileceğini de belirtmek gerekmektedir. Ayrıca belirtilmesi gereken bir diğer husus yapılan taramalar arşivin elektronik tarama sistemi aracılığı ile yapılmıştır. Bu nedenle anahtar sözcüğümüz “Mersin” kelimesidir. Elde edilen sonuçlar belge özetlerinde Mersin anahtar sözcüğü geçen belgeleri içermektedir. Tespit edilen bu sonuçların dışında bazı belgelerin içinde Mersin’le ilgili bilgilerin yer alabileceği gerçeği de kabul edilmekte ve ayrı tutulmaktadır.

Araştırma sonucunda Osmanlı Arşivi’nde yapılan tarama sonucunda tespit edilen belgelerin bulunduğu fon kodları aşağıda belirtildiği şekildedir:

- Ali Emirî Tasnifi Belgeleri
- Bâb-ı Âlî Evrâk Odası Belgeleri
- Dâhiliye Nezâreti Belgeleri
- Dîvân-ı Hümayûn ve Bâb-ı Asâfi Belgeleri
- Evkâf Defterleri
- Fotoğraflar, Plan, Proje ve Krokiler
- Hâriciye Nezâreti Belgeleri
- Haritalar
- Hatt-ı Hümayûn Tasnifleri

S.Ulutaş Osmanlı Arşivinde Mersin Tarihine İlişkin Kaynaklar

- Hazîne-i Hâssa İrâdeleri
- İrâdeler
- Mâliyeden Müdevver Defterler
- Maârif Nezâreti Belgeleri
- Mâliye Nezâreti belgeleri
- Meclis-i Vâlâ Evrâkları
- Meclis-i Vükelâ Mazbataları
- Muallim Cevdet Tasnifi Belgeleri
- Mühimme Defterleri
- Sadâret Defterleri ve Sadâret Mektûbî Belgeleri
- Sâlnâmeler
- Şer'iyeye Sicilleri
- Şûrâ-yı Devlet Belgeleri
- Ticâret, Nâfia, Orman, Maâdin ve Zirâat Nezâretlerine Ait Defterler
- Topkapı Sarayı-Müze Arşivi Evrâkları
- Yıldız Sarayı Arşivi Belgeleri
- Zabtiye Nezâreti Belgeleri

Yukarıdaki tasniflerde bulunan belgelerde Osmanlı Dönemi Mersin'i hakkında siyasi, iktisadi, idari, sosyal, kültürel, askeri ve daha birçok alanda bilgiye ulaşmak mümkündür.

MERSİN TARİHİNE İLİŞKİN OSMANLI ARŞİVİNDE BULUNAN KAYITLAR

Mühimme Defterleri

Dîvân-ı Hümâyûn toplantılarında müzâkere edilen dâhilî ve haricî meselelere ait önemli siyasî, askerî, içtimaî ve iktisadî kararların kaydedildiği bu defterlere “*Mühimme Defterleri*” adı verilmiştir. Osmanlı Arşivi'nde 961-1333/1553-1915 tarihleri arasında tutulmuş 419 adet Mühimme defteri mevcuttur. (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 2010: 7). Bazı istisnalar dışında Mühimme defterleri

kaleme alındıkları sadrazam ve reisülküttabın devrini belirten bir başlıkla başlar (Kütükoğlu, 2006: 520-523). Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'ndeki Dîvân (Beylikçi) Kalemi ve bağlı birimlerine ait Mühimme defterleri içinde Mersin hakkında bilgi veren defterlerin kodu, açılımı ve kayıt sayıları aşağıda listelenmiştir.

Bu belge örneklerinde tımar emri, ulak hükmü, cami yapımı için masraflar hakkında çeşitli konularda veriler mevcuttur.

Tablo 1. Mersin Tarihine İlişkin Mühimme Defterleri

KODU	AÇILIMI	KAYIT SAYISI
A.DVNS.MHM.d	989 Numaralı Dîvân-ı Hümâyûn Defterleri Katalogundaki Mühimme Defterleri	8

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

Divân-ı Hümâyûn ve Bâb-ı Âsafi Belgeleri

Osmanlı Devleti'nde Bâb-ı Hümayun padişah kapısı ve sarayı, Bâb-ı Âsafi sadrazam kapısı ve sarayı anlamında kullanılmıştır. (İpşirli, 1991: 386-389). Divân-ı Hümayun toplantılarının tamamen terk edilmesinden sonra bütün devlet işleri Bâb-ı Âsafi'de görülmeye başlanmıştır. Bâb-ı Âsafi, XVIII. yüzyıl sonlarına kadar bu faaliyetini sürdürmüştür. Bu tarihten sonra "Bâb-ı Âli" tabiri Bâb-ı Âsafi'nin yerine kullanılmıştır (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 2010: 183). Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'ndeki Divân-ı Hümâyûn ve Bâb-ı Âsafi belgeleri içinde Mersin hakkında bilgi veren belgelerin kodu, açılımı ve kayıt sayıları aşağıda listelenmiştir.

Tablo 2. Mersin Tarihine İlişkin Divân-ı Hümâyûn ve Bâb-ı Âsafi Belgeleri

KODU	AÇILIMI	KAYIT SAYISI
A.}AMD.	Bâb-ı Asâfi Âmedî Kalemi	6
A.}DVN.	Bâb-ı Asâfi Dîvân-ı Hümâyûn Kalemi	5
A.}DVN.DVE.	Bâb-ı Asâfi Divân-ı Hümâyûn Düvel-i Ecnebiye Kalemi	1
A.}DVN.MHM.	Bâb-ı Asâfi Divân-ı Hümâyûn Mühimme Kalemi	5

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

S.Ulutaş Osmanlı Arşivinde Mersin Tarihine İlişkin Kaynaklar

Bu belgelerde konsolos, papaz, sefaret memurlarının tayin, nişan takdimi gibi işleri, iskelede çalışan beratlı tüccarların nişanları, vs. gibi çok çeşitli konularda veriler bulmak mümkündür.

Sadâret Defterleri ve Sadâret Mektûbî Belgeleri

Çeşitli makam ve kişilere Sadrazam tarafından yazılan resmi yazılar ve mektuplar ile önemli işlere dair emirler ve buyruhdular bu kalem tarafından yazılır. Kalemin başında “Mektubi Efendi” adı verilen *Sadrazam Mektupçusu* da denilen görevli vardır. (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 2010: 288) Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi’ndeki Sadâret Defterleri ve Sadâret Mektûbî Kalemi tasnifi içinde Mersin hakkında bilgi veren defter ile belgelerin kodu, açılımı ve kayıt sayıları aşağıda listelenmiştir.

Tablo 3. Mersin Tarihine İlişkin Sadâret Defterleri ve Sadâret Mektûbî Belgeleri

KODU	AÇILIMI	KAYIT SAYISI
A.}d...	Sadâret Defterleri	1
A.}DVN.MKL.	Sadâret Dîvân Mukavelenamer	7
A.}MKT.DV..	Sadâret Mektûbî Kalemi Deavi Evrâkı	6
A.}MKT.MHM.	Sadâret Mektûbî Mühimme Kalemi Evrâkı	96
A.}MKT.MVL.	Sadâret Mektûbî Kalemi Meclis-i Vâlâ Evrâkı	16
A.}MKT.NZD.	Sadâret Mektûbî Kalemi Nezâret ve Deva'ir Evrâkı	36
A.}MKT.UM..	Sadâret Mektûbî Kalemi Umum Vilayat Evrâkı	53
A.}MTZ.(04)	Sadâret Eyalet-i Mümtaze Bulgaristan Evrâkı	2
A.}MTZ.(05)	Sadâret Eyalet-i Mümtaze Mısır Evrâkı	4
A.}MTZ.SM..	Sadâret Eyalet-i Mümtaze Sisam Evrâkı	1

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

Bu tasniflerin içinde iskele, karakol, demiryolu, karayolu yapımı ve tamiri gibi imar faaliyetleri maden sevki, iskeleden ihraç ve ithal olunan mallar, muhacirlerin iskânı, vakıflara ait arazilerin kiraya verilmesi, salgın hastalıklar, karantina, asayiş, yabancı şirketlere verilen izinler, bac ve gümrük vergileri, çeşitli konularda verilen ruhsatlar, orman ve tuzludan çıkarılan kereste ve tuzun ihracatı, imtiyaz, Ermeni olayları, vs. gibi çok çeşitli konulara dair belgeler bulunmaktadır.

Ali Emirî Tasnifi Belgeleri

Ali Emirî Efendi başkanlığında bir heyet tarafından 1918-1921 seneleri arasında gerçekleştirilen bir tasnif olmasından dolayı “*Ali Emirî Tasnifi*” adı verilmiştir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarından başlayarak Sultan Abdülmecid zamanına kadar gelen vesikaları ihtiva eder. Ali Emirî Tasnifi'nde siyasî ve askerî konulara ait belgeler; timar ve zeâmet tevcihleri; yabancı ülkelerle münasebetler; Dîvân-ı Hümâyûn'a ait meseleler, maarif, inşa ve tamir gibi konularda vesikalar bulunmaktadır. (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 2010: 418). Bu kayıtlarda mukataa kayıtları ve timar tevcihleri ile ilgili belgeler mevcuttur. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'ndeki Ali Emirî Tasnifi belgeleri içinde Mersin hakkında bilgi veren belgelerin kodu, açılımı ve kayıt sayıları aşağıda listelenmiştir.

Tablo 4: Mersin Tarihine İlişkin Ali Emirî Tasnifi Belgeleri

KODU	AÇILIMI	KAYIT SAYISI
AE.SABH.I..	Ali Emirî Abdülhamid I	2
AE.SMHD.I..	Ali Emirî Mahmud I	1
AE.SMHD.II..	Ali Emirî Mahmud II	3
AE.SMMD.IV..	Ali Emirî Mehmed IV	4
AE.SMST.II..	Ali Emirî Mustafa I	1
AE.SMST.III	Ali Emirî Mustafa III	3
AE.SSLM.III	Ali Emirî Selim III	1

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

Bâb-1 Âlî Evrâk Odası Belgeleri

Bab-1 Ali Evrâk Odasının çalışma sahası tarih olarak 1839(1255)-1922(1341) Tanzimat'la İstanbul Hükümeti'ne kadar geçen seksen üç yıllık zamanı kapsayan Türk siyasi, içtimai, iktisadi, kültürel ve diğer sahalardaki tarihi gelişimi ortaya koyan çok önemli bir devirdir (Sertoğlu, 1955: 51). Bab-1 Âlî Evrâk Odası Tanzimat'tan sonra Bab-1 Âlî'deki evrâk akışını sağlamış, nihayet 24 Şevval 1277/5 Mayıs 1861 tarihinde çıkan nizamnâme ile imparatorluğun sonuna kadar devam edecek bir müessese hâlini almıştır. Her ne kadar odada başlangıçtan sonuna kadar Sadâret'ten yazılan tezkire ve tahrirâtın kayıt ve saklama işleri yürütülmüşse de, Şevval 1309 / Nisan 1892 tarihinden itibaren farklı bir metotla bu işlemler yerine getirilmeye başlanmıştır (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 2010: 326). Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'ndeki Bâb-1 Âlî Evrâk Odası

S.Ulutaş Osmanlı Arşivinde Mersin Tarihine İlişkin Kaynaklar

Belgeleri içinde Mersin hakkında bilgi veren belgelerin kodu, açılımı ve kayıt sayıları aşağıda listelenmiştir.

Tablo 5. Mersin Tarihine İlişkin Bâb-1 Âlî Evrâk Odası Belgeleri

KODU	AÇILIMI	KAYIT SAYISI
BEO	Bâb-1 Âlî Evrâk Odası	739

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

Bu tasnif içindeki belgeler diğer tasniflere göre sayıca ve içerik olarak daha fazla olmakla birlikte Hâriciye, Rüsûmât, Evkâf, Bahriye, Posta Telgraf, Adliye, Mülkiye, Ticâret ve Nafia, Mâliye, Sıhhiye, Harbiye, Orman ve Maadin ve Zirâât, Maârif, Zabtiye gibi kurumların ilgili alanlarda Mersin idaresiyle olan yazışmalarını içeren konulardadır.

Muallim Cevdet Tasnifi Belgeleri

1931 yılında Mâliye deposundaki bir kısım belgelerin Bulgaristan'a satılması üzerine 8 Ekim 1932 tarihli İcra Vekilleri Heyeti kararıyla Muallim Cevdet'in başkanlığında yeni bir tasnif heyeti oluşturulmuştur. Kilisli Muallim Rifat, emekli bazı devlet memurları ve tarih uzmanı kimseler bu heyette yer almıştır. Muallim Cevdet 1935'te istifa ederek ayrıldığı hâlde tasnif 1937 yılına kadar sürmüştür. “*Cevdet Tasnifi*” adı verilen bu çalışmada belgeler konularına göre tasnif edilmiş, fakat kronolojik olarak kataloglarına geçirilmemiştir. Bu tasnif, 17 ana bölüm altında 960-1322/1553-1904 tarihleri arasındaki kayıtları ihtiva eden 216.572 adet belgeden oluşup 87 adet kataloğu mevcuttur (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 2010: 420). Cumhuriyet ile birlikte Türkiye’de tarihi belgelerin bir değer taşıdığı bilincinin ortaya çıkmasında Muallim Cevdet’in önemli rolü olmuştur. Bu sebeple Türk arşivciliğinin kurucusu sayılmıştır (Sayar, 2005: 313-314). Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi’ndeki Muallim Cevdet Tasnifi belgeleri içinde Mersin hakkında bilgi veren belgelerin kodu, açılımı ve kayıt sayıları aşağıda listelenmiştir.

Tablo 6. Mersin Tarihine İlişkin Muallim Cevdet Tasnifi Belgeleri

KODU	AÇILIMI	KAYIT SAYISI
C..BLD.	Cevdet Belediye	1
C..DH..	Cevdet Dâhiliye	1
C..EV..	Cevdet Evkâf	2
C..HR..	Cevdet Hâriciye	2

C..IKTS	Cevdet İktisat	2
C..ML..	Cevdet Mâliye	1
C..SH..	Cevdet Sıhhiye	3
C..TZ..	Cevdet Tımar	1
C..ZB..	Cevdet Zabtiye	1

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

Söz konusu bu kataloglar vakıf, hâriciye, iktisat, maliye, zabtiye, sıhhiye, tımar, evkâf, belediye, dâhiliye olarak tasnif edilmekle beraber ilgili konularda Mersin'e ait bilgiler bulmak mümkündür.

Dâhiliye Nezâreti Belgeleri

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren ülke içinde huzur ve asayişin sağlanması ve bunun için görevliler tayin edilmesi devletin en temel vazifelerinden biri olmuştur. Bu konuda ise padişahın en birinci yardımcısı klasik dönemde vezir-i azam iken post-klasik dönem ve sonrasında ise Sadrazam adını almıştır. Tanzimat dönemi bürokratik reform hareketleri çerçevesinde merkez ve taşrada ülke genelinde gerçekleştirilen kurumsallaşma çabasının en önemli ayağı devlet idâresinin modernleşme bağlamında yönetim merkezinin sarayın dışına çıkarılarak Sadâret kurumunun kurulması ve dahili ve harici olarak devlet işlerinin birbirinden ayrılmasıydı. Bu bağlamda ilk oluşturulan kurumlar nezâretler ve meclisler olmuştur. 1836'da ilk oluşturulan nezâret Dâhiliye Nezâreti olmuştur (Akyıldız, 1993: 26-29, 66-69, 179-290. Çadırcı, 2007: 173-209. İpşirli, 1993: 414-416). Gerek Sadâret'e bağlı olduğu dönemde, gerekse müstakil olduğu dönemde, Dâhiliye Nezâreti'nin görev alanı, devletin iç işleriyle alakalı konular olmuştur. *Emniyet-i Umûmiye*, *Muhâberât-ı Umûmiye*, *Matbûât*, *Hey'et-i Teftişiye* gibi kalemler tarafından işleri yürütülen Dâhiliye Nezâreti'nin bu birimlere ait Evrâk grupları, memur tayinleri, asker ve jandarma tensîki, çekirge istilas, sansür, çete faaliyetleri, mezhep çatışmaları, asayiş vukuatı, tabîî âfetler ve zarar gören ahaliye yapılan yardımlar, surre alaylarının hazırlıkları, arkeolojik kazı izinleri vb. konuları ihtiva eder (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 2010: 359). Osmanlı Arşivi'ndeki Dâhiliye Nezâreti belgeleri içinde Mersin hakkında bilgi veren belgelerin kodu, açılımı ve kayıt sayıları aşağıda listelenmiştir.

Tablo 7: Mersin Tarihine İlişkin Dâhiliye Nezâreti Belgeleri

KODU	AÇILIMI	KAYIT SAYISI
DH.DACZ	Dâhiliye Nezâreti Darülaceze Müdüriyeti	1

DH.EUM.1.Şb	Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Birinci Şube	1
DH.EUM.2.Sb	Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye ikinci Şube	37
DH.EUM.3.Sb	Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye üçüncü Şube	28
DH.EUM.4.Sb	Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Dördüncü Şube	1
DH.EUM.5.Sb	Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Beşinci Şube	67
DH.EUM.6.Sb	Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Altıncı Şube	13
DH.EUM.ADL.	Dâhiliye Emniyet-i Umûmiye Takîbât-ı Adliye Kalemi Evrâkı	1
DH.EUM.AYŞ.	Dâhiliye Emniyet-i Umûmiye Asâyîş Kalemi Evrâkı	7
DH.EUM.ECB.	Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Ecânib Kalemi	4
DH.EUM.EMN.	Dâhiliye Emniyet-i Umûmiye Emniyet Şubesi Evrâkı	26
DH.EUM.KLH.	Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Kalem-i Husûsî	1
DH.EUM.KLU.	Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Kalemi Umûmî	4
DH.EUM.LVZ.	Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Levâzım Kalemi	45
DH.EUM.MEM.	Dâhiliye Emniyet-i Umûmiye Memûrîn Kalemi Evrâkı	42
DH.EUM.MH..	Dâhiliye Emniyet-i Umûmiye Muhâsebe Kalemi Evrâkı	115
DH.EUM.MTK.	Dâhiliye Emniyet-i Umûmiye Muhâberât ve Tensikât Müdüriyeti Evr.	24
DH.EUM.PMC.	Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Polis Mecmûası	5
DH.EUM.SCL.	Dâhiliye Emniyet-i Umûmiye Sicil Kalemi Evrâkı	2
DH.EUM.SSM.	Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Seyrüsefer Kalemi	89
DH.EUM.THR.	Dâhiliye Emniyet-i Umûmiye Tahrirat Kalemi Evrâkı	8

DH.EUM.VRK.	Dâhiliye Emniyet-i Umûmiye Evrâk Odası Kalemi Evrâkı	9
DH.H...	Dâhiliye Nezâreti Hukuk Evrâkı	9
DH.HMŞ.	Dâhiliye Nezâreti Hukuk Müşavirliği Evrâkı	1
DH.İ.UM	Dâhiliye Nezâreti idâre-i Umûmiye Evrâkı	46
DH.İ.UM.EK.	Dâhiliye Nezâreti idâre-i Umûmiye Ekleri	36
DH.İD..	Dâhiliye Nezâreti idâre	84
DH.KMS.	Dâhiliye Nezâreti Dâhiliye Kalem-i Mahsûs Evrâkı	36
DH.MB..HPS.	Dâhiliye Nezâreti Mebâni-i Emirîye- Hapishaneler Müdüriyeti Evrâkı	35
DH.MB..HPS.M.	Dâhiliye Nezâreti Mebâni-i Emirîye- Hapishaneler Müdüriyeti Müteferrik Evrâkı	19
DH.MKT.	Dâhiliye Nezâreti Mektûbî Kalemi	1079
DH.MTV.	Dâhiliye Nezâreti Mütenevvia Evrâkı	34
DH.MUİ.	Dâhiliye Muhâberât-ı Umûmiye İdâresi Evr.	52
DH.SAİD.MEM	Dâhiliye Nezâreti Sicill-i Ahvâl İdâre-i Umûmiyesi	1
DH.SAİD.d...	Dâhiliye Nezâreti Sicill-i Ahvâl Defterleri Fihristi	46
DH.SN..THR.	Dâhiliye Nezâreti Sicill-i Nüfus Tahrirat Kalemi	17
DH.SYS.	Dâhiliye Nezâreti Siyasi Kısım Evrâkı	8
DH.ŞFR.	Dâhiliye Nezâreti Şifre Evrâkı	483
DH.TMIK.M..	Dâhiliye Nezâreti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu Muamelat	582
DH.TMIK.S..	Dâhiliye Nezâreti Tesrî-i Muâmelât ve Islâhat Komisyonu	33
DH.UMVM	Dâhiliye Nezâreti Umûr-ı Mahalliye ve Vilâyât Müdürlüğü Evrâkı	25

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

Mersin Limanı'na giriş çıkan gemiler, liman işleri, savaş sürecinde yabancı devletlerin bölgedeki faaliyetleri, konsolosluk işlemleri, yabancı tebaa ile ilgili yazışmalar, asayişle ilgili çeşitli konular, suç istatistik cetvelleri, memurların göreve atanma ve tayinleri, maaş-harcırah ödemeleri, bölge içindeki idari merkez kaymalar, idari düzenlemeler, Mersin Limanı'ndan yapılan ihracat, salgın hastalıklar, fabrika ve şirket inşaları, hapishane kayıtları ve cetvelleri, siyasi evrâklar, şifreli yazışmalar, sicil-i ahvâl kayıtları, vb. çok çeşitli konular hakkında bu tasnifte belgeler bulmak mümkündür. Dahiliye Nezâreti yazışmaları diğer pek

çok tasnife göre çeşitliliği ve niceliği daha fazla olan bir konu yelpazesine sahiptir. Bunun sebebi, özellikle bu nezâretin devletin jurnal teşkilatı gibi çalışması ve hemen her konu ile ilgili yazışmaların yürütülmesidir.

Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi

Hatt-ı hümayun; Osmanlı diplomatiğinde padişahın kendi el yazısı ile yazılmış emirler için kullanılan bir tabirdir (Kütükoğlu, 1997: 485-488). Hatt-ı hümayunlar, sadrazamların tahrirî olarak ve kısaca arz ettikleri meseleler dolayısıyla telhis denilen kâğıdın üzerine yazıldığı gibi, doğrudan doğruya elinden de çıkabilirdi. Sultan Üçüncü Murad dönemine kadar padişahlar nadiren ve sınırlı konularla ilgili yazılı emirler verilirken, bu dönemden itibaren hatt-ı hümayûnlar çoğalmıştır. Hatt-ı hümayûnlarla ilgili ilk tasnif 1883 yılında yapılmış olup, bu tarihte hazırlanan fihrist defterleri 1940 yılına kadar kullanılmıştır (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 2010, 421-422). Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'ndeki Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi içindeki kayıtlarına bakıldığında içerisinde Mersin geçen beş kayıt bulunmaktadır. Ancak bunlardan biri Mersin balığı ile ilgilidir. Diğer dört tanesi de 1802-1838 tarihleri arasında aittir. Mersin'in 1830'larda henüz birkaç balıkçı barınağından oluşan köy bile olmadığı düşünüldüğünde bu hatların Çukurova Bölgesindeki Mersin yerleşimi ile ilgili olmama ihtimali yüksektir.

Tablo 8. Mersin Tarihine İlişkin Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi

□ HAT	1247	48347 J	1254 Z	29 1	Debre-i Zir kazasında vaki Küçük Boğaz ahalisinin Debreli Süleyman Beyzade Mersin Bey'i Debrele'e müleselim edeceğiz diyerek kasabaya hücum etmişlerse de kovulduklarına dair ilam ve mahzar müsveddesi. a.g.y.tt
□ HAT	1486	3	1218 M	10 1	Karadeniz'den İstanbul'a gelen karahavyar, morina, Mersin balığı ve sair balıkların balık tuzlayıcılarına ne şekilde dağıtılacağına dair hatt-ı hümayun sureti.
□ HAT	1538	37	1232 C	15 1	Osman valed-i Ömer'in çocuksuz olarak vefatıyla mahlul kalan Mersin sancağı merkez nahiyesindeki İmarının Saray-ı Atik teberdarlarından Hasan'a tevcihi.
□ HAT	407	21222	1222 Z	29 1	Vehhabiler Mersin'e tesallutta bulunmakla Hacca giden olmadıgından ve devlet, Rusya ile haptle bulunduğundan Vehhabiler üzerine sevk-i askerî harp sonuna bırakıldığı ve Şam Valisi Genç Yusuf Paşa'nın iki bin askerle Hacca gidip gelmesi kararlaştırıldığı hakkında. a.g.y.tt
□ HAT	407	21224	1246 Z	29 1	Orduya gidecek keseler arz olunduğunda üçbin kesenin mukataattan, binbeşyüz kesenin Darbhane'den gönderilmesi ve Mersin Nüzül Emîni Abdülkerim Bey'in sıkıştırılması hakkında hatt-ı hümayun. a.g.y.tt

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

Hâriciye Nezâreti Belgeleri

Osmanlı Devleti'nde 1836'da kurulan ve Cumhuriyet döneminde adı "Dışişleri Bakanlığı" olarak değiştirilen kurumdur (Findley, 1997: 178-180). Reisülküttaplığın yerini Hâriciye Nezâreti'nin alışı her ne kadar bir unvan değişikliği gibi gözükse de zaman içinde idari birimleri oluşturularak kurumsal bir yapı haline getirilmiştir (Akpınar 2014, 66-67).

Hâriciye Nezâreti Arşivi, Tanzimat'la birlikte kurumsallaşan Hâriciye Nezâreti'ne paralel olarak oluşan "merkez arşivi" ile sefaret ve konsolosluklarda oluşan "taşra arşivi" olmak üzere iki grupta toplanmaktadır. Hâriciye Nezâreti

fonunda, siyasî, hukukî, idarî konulardaki çok önemli meselelerin yanı sıra, ticaret anlaşmaları; sefaret ve şehbenderliklerle yapılan yazışmalar; köle ticaretinin yasaklanması; Sırbistan'daki Müslüman halkın dinî meseleleri; yabancı devlet başkanlarına gönderilen ve onlardan gelen, daha çok doğum, vefat, cülûs, evlilik konularındaki nâmeler; rütbe, nişan ve madalya tevcihleri; sınırların dışında kalan topraklara ait tapu tahkikleri yer alır. (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 2010: 379-380). Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'ndeki Hâriciye Nezâreti Belgeleri içinde Mersin hakkında bilgi veren belgelerin kodu, açılımı ve kayıt sayıları aşağıda listelenmiştir.

Tablo 9. Mersin Tarihine İlişkin Hâriciye Nezâreti Belgeleri

KODU	AÇILIMI	KAYIT SAYISI
HR.H...	Hâriciye Nezâreti Hukuk Kısmı Evrâkı	13
HR.HMŞ.İŞO.	Hâriciye Nezâreti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası Evrâkı	56
HR.İD..	Hâriciye Nezâreti idâre	34
HR.İM..	Hâriciye Nezâreti İstanbul Murahhaslığı	165
HR.MKT.	Hâriciye Nezâreti Mektûbî Kalemî Evrâkı	50
HR.SAİD.	Hâriciye Nezâreti Sicill-i Ahvâl İdâre-i Umûmiyesi Belgeleri	2
HR.SFR.04..	Hâriciye Nezâreti Paris Sefareti Belgeleri	11
HR.SFR.1...	Hâriciye Nezâreti Atina Sefareti	11
HR.SFR.3...	Hâriciye Nezâreti Belgrat Sefareti	22
HR.SYS.	Hâriciye Nezâreti Siyasî Kısmı Belgeleri	138
HR.TH..	Hâriciye Nezâreti Tahrîât-ı Hâriciye Odası	154
HR.TO..	Hâriciye Nezâreti Tercüme Odası Belgeleri	28
HR.UHM.	Hâriciye Nezâreti Umûr-ı Hukûk-ı Muhtâlita Müdüriyeti	21

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

Bu tasnifte yabancı tebaanın Mersin'de yürüttüğü ticari işlemler, gümrük işleri, Mersin yerel idaresi ile yabancı devletlerin yazışmaları, ihraç ve ithal edilen mallar, konsolosluk yazışmaları, Mersin Limanı'nın ıslahı ve yeniden yapılandırılması, limana her türlü giriş çıkışlar, dış dünyayla kurulan bütün bağlantılarla ilgili çok çeşitli konularda belgeler bulmak mümkündür. Hâriciye Nezâreti tasnifi de en az Dâhiliye Nezâreti tasnifi kadar geniş bir veri dağarcığına sahiptir.

İrâdeler

Arapça bir kelime olan İrâde “*dileme, isteme; emir, ferman*” manalarını taşırdı. İrâde-i Seniyye ise “*padişah emri*” anlamına gelmektedir (Kütükoğlu, 2000: 391-392). 1832 senesinden önce, herhangi bir mesele hakkında padişahın yorumuna gerek duyulduğunda, konunun özeti padişaha sunulurdu. Padişah, “arz tezkiresi” veya “telhîs” denilen bu özeti okuyarak konu hakkındaki fikrini belge üzerinde beyan ederdi. Meşrutiyetten sonra padişah sadece vekiller heyeti kararlarını onaylamış ve buna da irade denilmiştir (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 2010: 299-300). Osmanlı Arşivi’ndeki irade belgeleri içinde Mersin hakkında bilgi veren belgelerin kodu, açılımı ve kayıt sayıları aşağıda listelenmiştir.

Tablo 10. Mersin Tarihine İlişkin İrâde Tasnifleri

KODU	AÇILIMI	KAYIT SAYISI
HH.İ.	Hazîne-i Hâssa İrâdeler	6
İ..AS..	İrâde -i Askeri	7
İ..AZN.	İrâde -i Adliye ve Mezahib	16
İ..DA..	İrâde -i Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliye	1
İ..DFE.	İrâde -i Defter-i Hâkânî	2
İ..DH..	İrâde -i Dâhiliye	79
İ..DUİT	İrâde- Dosya Usulü İrâdeler	21
İ..EV..	İrâde - Evkâf	6
İ..HB..	İrâde - Harbiye	11
İ..HR..	İrâde - Hâriciye	19
İ..HUS.	İrâde - Husûsî	30
İ..İMT.	İrâde - İmtiyâzât ve Mukâvelât	1
İ..MBH.	İrâde - Mabeyn-i Hümâyûn	1
İ..ML..	İrâde - Mâliye	1
İ..MMS.	İrâde - Meclis-i Mahsûs	13
İ..MTZ.(05)	İrâde - Mısır İrâdeleri	1
İ..MVL.	İrâde - Meclis-i Vâlâ	23
İ..OM..	İrâde - Orman ve Maadin	1
İ..PT..	İrâde - Telgraf ve Posta	5
İ..RSM.	İrâde - Rüsûmât	12

İ.ŞD..	İrâde - Şûrâ-yı Devlet	12
İ.TAL.	İrâde - Taltifât	39
İ.TKS.	İrâde - Tekâüd Sandığı	3
İ.TNF.	İrâde - Ticâret ve Nafia	1
İ.TZT.	İrâde - Ticâret ve Zirâât	1
İE.BH..	İbnülemin Bahriye	3
İE.ML..	İbnülemin Mâliye	1
İE.SM..	İbnülemin Saray Mesâlihi	1
İE.TCT.	İbnülemin Tevcîhât	2

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

İrâdeler tasnifinde Mersin’le ilgili dâhiliye, hâriciye, maliye, adliye, askeriye, harbiye, evkâf, imtiyaz, ticaret ve ziraat, bahriye gibi çeşitli alanlarda çok sayıda belge bulmak mümkündür. Bu tasnifte de dâhiliye iradelerinin sayıca daha fazla oluşu dikkat çekmektedir.

Mâliyeden Müdevver Defterler Tasnifi

Mâliye Bakanlığı'ndan 1945 yılında yığın hâlinde devralınan 26.000'e yakın defterin tasnifidir. Muhtelif Mâliye kalemlerine ait defterler olduğu gibi, arazi tahriri, saray, yeniçeri, maaş, aylık ve ulufeler vs. gibi diğer cins defterleri de içermektedir. Defterler, 830/1427 yılında başlayıp 1346/1927 yılına kadar gelir. Tasnifteki son defterin sıra numarası 23.138'dir (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 2010: 266). Osmanlı Arşivi'ndeki Mâliyeden Müdevver Defterler tasnifi içinde Mersin hakkında bilgi veren defterlerin kodu, açılımı ve kayıt sayıları aşağıda listelenmiştir.

Tablo 11. Mersin Tarihine İlişkin Mâliyeden Müdevver Defterler Tasnifi

KODU	AÇILIMI	KAYIT SAYISI
MAD.d.	Mâliyeden Müdevver Defterler	16

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

Maârif Nezâreti

Tanzimat ile birlikte Osmanlı Devleti’nde önce 1261/1845'te Maârif Meclisi, 1273/1857'de de Maârif Nezâreti kurulmuştur. Tanzimat’ın en önemli gerekliliklerinden biri olan eğitim alanında kurumsallaşma bu gelişmelerle gerçekleştirilmiş ve zamanla altı doldurulmaya çalışılmıştır (Akyıldız 2003: 246-250). Osmanlı Arşivi'nde Maârif Nezâreti belgelerinin içerisinde Maârif Meclisi

S.Ulutaş Osmanlı Arşivinde Mersin Tarihine İlişkin Kaynaklar

dönemine ait belgelere de rastlanmaktadır. Osmanlı Arşivi'ndeki Maârif Nezâreti Defterleri içinde Mersin hakkında bilgi veren belgelerin kodu, açılımı ve kayıt sayıları aşağıda listelenmiştir.

Tablo 12. Mersin Tarihine İlişkin Maârif Nezâreti Tasnifi

KODU	AÇILIMI	KAYIT SAYISI
MF.İBT	Maârif Nezâreti Tedrisât-ı İbtidâiye Kalemî	117
MF.MKT	Maârif Nezâreti Mektûbî Kalemî	213

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

Bu tasnifte yer alan belgelerden yola çıkarak Mersin'deki eğitim tarihi hakkında bilgiler edinmek mümkündür. Okullarda çalışan görevlilerin azil, tayin, maaş gibi işlemleri, öğrencilerle ilgili veriler, durum ve sınav cetvelleri, okulların imar, yapım ve tamir işlemleri, masraflar, gelir ve gider verileri, vs. gibi konularda çok sayıda belge bulunmaktadır. Bunun yanı sıra tasnifte eğitimle ilgili veriler dışında bölge için oldukça önemli olan arkeolojiyle ilgili belgeler de bulunmaktadır. Maârif Nezâreti'nin görev ve sorumluluğu içinde olan eski eserler ve arkeolojik alanlarda kazı ve araştırma yapmak için izin ve ruhsat alınması gibi konularda arkeolojik açıdan zengin bir alt yapıya sahip Mersin'le ilgili çok sayıda belge mevcuttur.

Mâliye Nezâreti

Osmanlı Maliye Teşkilatı, gelirlerin toplandığı ve masrafların yapıldığı çeşitli kalemlerden oluşmaktaydı. Osmanlı maliyesinin işlerini yapan dairelere "kalem" denilirdi (Yurtseven, 2002: 117). Tanzimat dönemi bürokratik reformu ile başlatılan kurumsallaşma çalışması sonucu Bâb-ı Defteri'den dönüştürülen Mâliye Nezâreti, merkezi yönetimin en önemli ayaklarından biri idi. 28 Şubat 1838'de "Umûr-ı Mâliye Nezâreti" adı ile kurulmuş olan Mâliye Nezâreti'nin başına Nâfiz Paşa getirildi (Akyıldız, 2003: 97). Osmanlı Arşivi'ndeki Mâliye Nezâreti'ne ait tasnif içinde Mersin hakkında bilgi veren defter ve belgelerin kodu, açılımı ve kayıt sayıları aşağıda listelenmiştir.

Tablo 13. Mersin Tarihine İlişkin Mâliye Nezâreti Tasnifi

KODU	AÇILIMI	KAYIT SAYISI
ML.EEM	Mâliye Nezâreti	37
ML.MKT.d...	Mâliye Nezâreti Mektûbî Kalemî defterleri	2
ML.MSF.d...	Mâliye Masârifât Defterleri	2

ML.VRD.TMT.d...	Mâliye Vâridât Muhâsebesi Temettuât Defterleri	1

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

Bu tasnifte Mersin’le ilgili gelir-gider kayıtları, bağışlar, ödemeler, masraflar, her türlü mali konulardaki yazışmalar vs. ile ilgili bilgi ve belge bulmak mümkündür.

Meclis-i Vükelâ Mazbataları

Tanzimat Dönemi merkez teşkilatında yürütülen kurumsallaşma çalışmalarının bir ayağını nezâretler oluştururken, ikinci önemli ayağını da meclisler olmuştur. Nezâretler Tanzimat’ın teknik mekanizması, meclisler ise karar mekanizması olmuştur. Bu dönemde yapılacak olan tüm reform çalışmalarının kararları Tanzimat meclislerinde görüşülmüş ve sonuca bağlanmıştır. Tanzimat meclisleri arasında en üst düzey danışma meclisi niteliğinde ve nezâretler ile meclisler arası koordinasyonu sağlayan ve son kararı padişaha iletmekle yükümlü olan meclis ise Meclis-i Hass-ı Vükelâ’dır (Akyıldız 2003, 179-185). Meclis-i Vükelâ; devletin iç ve dış siyasetinde tüm konularda üst düzey kararların görüşülüp karara bağlandığı bir meclistir. Bu meclise, "*Meclis-i Hâss*" veya "*Meclis-i Hâss-ı Vükelâ*" da denilirdi ki bugünkü manada "*Bakanlar Kurulu*" demektir (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 2010: 334). Osmanlı Arşivi’ndeki Meclis-i Vükelâ Mazbataları içinde Mersin hakkında bilgi veren belgelerin kodu, açılımı ve kayıt sayıları aşağıda listelenmiştir.

Tablo 14: Mersin Tarihine İlişkin Meclis-i Vükelâ Mazbata Kayıtları

KODU	AÇILIMI	KAYIT SAYISI
MV.	Meclis-i Vükelâ Mazbataları	51

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

Bu tasnif içinde Mersin liman giriş-çıkış ve gümrük geçiş işlemleri, şirket nizamnamelerinin tadili, maden ihalelerinin işletme ruhsatları, Mersin’in idari statüsündeki değişiklik ve düzenlemeler, tayin, azil ve atama işlemleri vs. gibi çok çeşitli konularda belgeler mevcuttur.

Meclis-i Vâlâ Evrâkları

Tanzimat döneminde Osmanlı Merkez Teşkilatı’nda yer alan kurumlardan biri de Meclis-i Vâlâ’dır. 1838’de kurumsallaşan Meclis-i Vâlâ, yapılması düşünülen

reformların gerçekleştirilebilmesi için kanun ve nizamları hazırlamak ve Dar-ı Şûrâ-yı Babıali, Dar-ı Şûrâ-yı Askerî'nin tanzim ettiği mazbatalara son şeklini vermekle görevliydi (Akyıldız, 2003: 250-251). Yasaları yapma ve düzenleme yetkisinin yanı sıra üst yöneticilerin atanması ve yargılanması görevine de sahipti. Bu nedenle özellikle Tanzimat'tan sonra görev ve sorumluluklarının artması sebebi ile 1861'de "*Meclis-i Âlî-i Tanzimat*" ve "*Meclis-i Ahkâm-ı Adliye*" birleştirilerek "*Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye*" adı altında bir meclise dönüştürülmüştür. Bu meclis idâre, Tanzimat, Adliye adlarıyla üç kısma ayrılmıştır (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 2010: 223). Osmanlı Arşivi'ndeki Meclis-i Vâlâ Evrâkları içinde Mersin hakkında bilgi veren belgelerin kodu, açılımı ve kayıt sayıları aşağıda listelenmiştir.

Tablo 15. Mersin Tarihine İlişkin Meclis-i Vâlâ Evrâk Kayıtları

KODU	AÇILIMI	KAYIT SAYISI
MVL.	Meclis-i Vâlâ Evrâkı	62

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

Mersin'le ilgili Meclis-i Vâlâ Evrâkı tasnifinde sağlık, ticaret mahkemesi kurulması, demiryolu yapımı, bataklık alanların kurutulması çalışmaları, imar faaliyetleri, atama ve tayin işlemleri, arazi alım-satımları ile ilgili kararlar, bağışlar, cami, iskele, liman vs. inşa ve tadilat işleri ile ilgili alınan kararlar, çiçek aşısı, vergi ihalesi, gibi çok çeşitli konularda belge bulunmaktadır.

Haritalar

Haritalar tarih araştırmalarında kullanılması gereken en önemli görsel materyallerin başında yer almaktadır. Özellikle kent tarihi çalışmalarında haritalar biz tarihçilere oldukça geniş veriler sağlamaktadır. Bu nedenle özellikle yerel tarih araştırmacıları için vazgeçilmez kaynaklardır. Bu konuda Osmanlı tarihinde Piri Reis'in çok önemli katkılarının olduğunu söylemek gerekir. Müderris Abdurrahman Efendi Türkiye'de ilk ayrıntılı yeni atlası 1800'lü yıllarda Üsküdar'daki Tabhâne-i Hümâyûn'da basmıştır. Bu atlas, Avrupa'da yapılan atlaslardan faydalanılarak hazırlanmıştır. Haritacılık çalışmaları aslında askerî ihtiyaçlardan doğmuştu. Harp Okulu'nun kuruluşundan sonra Batı bilim ve tekniğine olan yönelim, genç subayların Fransa, İngiltere ve Prusya'ya eğitime gönderilmesi, yurt dışından haritacılıkta uzman kişilerin getirilmesi ile Osmanlı coğrafyasında bu alanda önemli çalışmalar yapılmıştır. Öncelikle 1880'de Erkân-ı Harbiye 5. Şubesi'nin kurulması sonrasında bu şubeye Batı Anadolu ve Balkanlar bölgesindeki Türk topraklarının haritalarını yapmak görevi verilmiştir (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 2010: 427). Böylece bilimsel anlamda haritacılık çalışmaları yürütülmeye başlanmıştır. En erken tarihli harita 1739

tarihlidir. Arşivde toplamda 720 adet haritanın bulunduğu bilinmektedir. Osmanlı Arşivi'ndeki haritalar tasnifinde Mersin hakkında bilgi veren haritaların kodu, açılımı ve kayıt sayıları aşağıda listelenmiştir.

Tablo 16. Mersin Tarihine İlişkin Haritalar

KODU	AÇILIMI	KAYIT SAYISI
HRT.h.	Haritalar	15

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

Bu tasnifte Mersin ve çevresine ilişkin, yol, akarsu, dağ, yerleşim bölgesi; çeşme, kuyu, hanlar; kömür, simli kurşun, karbon, civa, gümüş, bakır, tuz madeni gibi madenleri gösteren; demiryolu, şose, hudutlar, idari harita, sulama haritası, tramvay hattı krokisi gibi çeşitli içerikleri gösterir haritalar mevcuttur.

Plan, Proje ve Krokiler

Haritalar gibi incelenen mekana ilişkin plan, proje ve krokiler de araştırmanın en önemli görsel kaynaklarıdır. Bu tür görsel kaynakların varlığı incelenen sürecin ve mekânın daha canlı yansıtılmasını sağlaması açısından önemlidir. Osmanlı Arşivi'nde bulunan plân, proje ve krokilere ait katalog hazırlanırken, 1311 tarihli Dünya Atlas'ından faydalanılmıştır. Bu haritada Osmanlı Devleti'nin idari yapılanması ve vilayetlerin tespiti mevcuttur. Çizimlerin üzerinde açıklayıcı bilgiler bulunmaktadır. Katalog, Osmanlı Devleti siyasî sınırları içindeki vilayetlerin alfabetik olarak sıralanışına göre numaralanmıştır. 1792-1912 yıllarını içeren ve tasnif edilen toplam malzeme sayısı 1.099'dur (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 2010: 428). Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'ndeki Plan, Proje ve Krokiler içinde Mersin hakkında bilgi veren Plan, Proje ve Krokilerin kodu ve kayıt sayıları aşağıda listelenmiştir.

Tablo 17. Mersin Tarihine İlişkin Plan, Proje ve Krokiler

KODU	AÇILIMI	KAYIT SAYISI
PLK.P	Plan, Proje ve Krokiler	14

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

Bu tasnifte Mersin ve çevresine ait yol planı, yeni yapılacak olan cami planı, liman planı, otel planı, istasyon planı, yol üstünde yapılacak köprülerin planı gibi çizimler mevcuttur.

Şer'iyeye Sicilleri

Şer'iyeye Sicilleri Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan toplumun tümüyle ilgili gerçekleşen olaylar hakkında kayıtların tutulduğu, mahkeme kararlarının yer aldığı ve idari düzenlemelerle ilgili bilgi veren kaynaklardır (Akgündüz, 1998: 11). Kadı sicilleri, kadı dîvânı, mahkeme kayıtları, sicillât-ı şer'iyeye ve yaygın kullanımı ile şer'iyeye sicilleri denilen bu defterler kadı veya yardımcısı olan nâibler tarafından tutulmakta ve çok çeşitli konulardaki kayıtları içermektedir. Bu nedenle özellikle yerel tarih araştırmalarında bu siciller başvurulması gereken en önemli kaynak konumundadır (Uğur, 1988: 8-11).

Mersin'e ait müstakil bir şer'iyeye sicili bulunmamaktadır. Bu nedenle uzun bir süre Tarsus'un idari kapsamında bulunmasından dolayı Tarsus Şer'iyeye Sicillerinde Mersin ile ilgili kayıtlar yer almaktadır. Tarsus'a ait 284-450 arasında numaralandırılmış 1731-1929 yılları arasını kapsayan toplam 176 adet Şer'iyeye Sicil Defteri bulunmaktadır (Ulutaş, 2012: 523-534). Bu defterlerden 285, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 303, 304, 305, 306, 308, 309, 312, 313, 314, 316, 317, 318, 319, 324, 325, 385 numaralı Şer'iyeye Sicillerinde Mersin'e ait bilgiler bulunmaktadır (Bozkurt, 2001). Tanzimat dönemine kadar kadı sicilleri kadılık kurumunun görev ve sorumluluklarına paralel oldukça çeşitli konularda kayıtları içermektedir. Tanzimat ile birlikte bu defterlerde kadılık kurumunun görev ve yetki alanının daraltılması nedeni ile sadece mahkeme kayıtları ve tereke kayıtlarını bulmak mümkündür.

Şûrâ-yı Devlet Belgeleri

Şûrâ-yı Devlet, 1868 tarihinde, Meclis-i Vâlâ'yı Ahkâm-ı Adliye'nin lağv edilmesinden sonra Dîvân-ı Ahkâm-ı Adliye ile birlikte kurulmuş olan istişarî, icraî ve adlî bir kurumdur. 2 Mart 1868 tarihli kuruluş nizamnâmesinde Şûrâ-yı Devlet, genel idari işlerin görüşüldüğü bir merkez olarak görev yapmaktadır. İlk Şûrâ-yı Devlet başkanı Midhat Paşa'dır (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 2010: 224). Ayrıca Şûrâ-yı Devlet'in danışma, yasama, denetleme ve yargılama yetkileri de bulunmaktadır (Yücesoy, 2017: 196-209). Şûrâ-yı Devlet'e ait defterlerin tasnifi devam etmekle birlikte, defterlerin bir kısmı belge kataloğu olarak kullanılmaktadır. Osmanlı Arşivi'ndeki Şûrâ-yı Devlet belgeleri içinde Mersin hakkında bilgi veren belgelerin kodu, açılımı ve kayıt sayıları aşağıda listelenmiştir.

Tablo 18. Mersin Tarihine İlişkin Şûrâ-yı Devlet Belgeleri

KODU	AÇILIMI	KAYIT SAYISI
ŞD.	Şûrâ-yı Devlet Belgeleri	330

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

Bu tasnifte Mersin ve çevresi ile ilgili ticaret, ziraat, dahiliye, rüsûmât, telgraf, orman, madenler, evkâf, maliye, nafia, serasker, defter-i hakâni, maaş tahsisleri gibi çok çeşitli konularda belgeler bulmak mümkündür.

Ticâret, Nâfia, Orman, Maâdin ve Zirâat Nezâretleri Defterleri

Nezaretler kurumsal olarak Osmanlı merkezi düzeninde yerini aldıktan sonra her bir nezaretin kendi içinde ve diğer kurumlarla olan yazışmaları içeren kayıtları mevcuttu. Osmanlı Arşivi'ndeki Ticâret, Nâfia, Orman, Maâdin ve Zirâat Nezâretlerine ait defterler içinde Mersin hakkında bilgi veren defterlerin kodu, açılımı ve kayıt sayıları aşağıda listelenmiştir.

Tablo 19. Mersin Tarihine İlişkin Ticâret, Nâfia, Orman, Maâdin ve Zirâat Nezâretleri Defter Kayıtları

KODU	AÇILIMI	KAYIT SAYISI
T..d...	Ticâret, Nâfia, Orman, Maâdin ve Zirâat Nezâret Defterleri	3

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

Bu tasnifte Mersin ve çevresi ile ilgili demiryolu hattında meydana gelen kazalar, kazaların kayıt defterleri ve demiryolları ile ilgili bilgilerin olduğu belgeler yer almaktadır.

Rumeli Müfettişliği Belgeleri (Taşradan Gelen Belgeler)

Rumeli Müfettişliği 1902'de oluşturulmuştur. Bu tasnif Manastır, Selanik, Kosova, Yanya, Edirne ve İşkodra ile bu vilayetlere bağlı sancak, kaza, nahiye ve köylerine ait tahrirat kayıtlarını içermektedir. Rumeli Müfettişliği buralardan Bulgar, Rum, Sırp ve Arnavut eşkıya çeteleri ile fesat komitelerinin zararlı faaliyetleri; yabancı devletlerin zabıtları tarafından yürütülen jandarma ve polis teşkilatı; konsolosların faaliyetleri; Patrikhâne faaliyetleri gibi önemli konularda gelen yazıların dışında, diğer idarî, malî, iktisadî, siyasî, ziraî, adlî ve ticarî konulardaki bütün resmî yazıları içermektedir (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 2010: 411). Osmanlı Arşivi'ndeki Rumeli Müfettişliği Belgeleri içinde Mersin hakkında bilgi veren belgelerin kodu, açılımı ve kayıt sayıları aşağıda listelenmiştir.

S.Ulutaş Osmanlı Arşivinde Mersin Tarihine İlişkin Kaynaklar

Tablo 20. Mersin Tarihine İlişkin Rumeli Müfettişliği Belgeleri (Taşradan Gelen Belgeler)

KODU	AÇILIMI	KAYIT SAYISI
TFR.I..AS..	Rumeli Müfettişliği Sadâret Evrâkı	2
TFR.I..ŞKT.	Rumeli Müfettişliği Arzuhaller	8

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

Bu tasnifte yer alan Mersin’le ilgili belgeler askerlik, memur atama ve terfileri, harcırah ödemeleri gibi konular hakkında veriler sunmaktadır.

Yıldız Sarayı Arşivi Belgeleri

Yıldız Saray Arşivi, II. Abdülhamid döneminde (1876-1909), Yıldız Sarayı’nda biriken defter, belge ve gazetelerden oluşan bir saray arşividir. Bu açıdan Topkapı Saray arşivinin bir devamı ve tamamlayıcısı niteliğindedir (Çetin, 1979: 564). Sultan II. Abdülhamid’in özel olarak ilgilendiği konular, Sadâret’ten saraya sunulmuş, ancak irâdeleri çıkmamış tezkireler; şahısların Yıldız Sarayı’na sundukları çeşitli arıza, rapor ve ihbarlar; Kâmil Paşa, Cevdet Paşa, Namık Kemal, Midhat Paşa gibi önemli kişilerin terekeleri(miras kayıtları), dış basında devletle ilgili çıkan yazılar, albüm ve resimler, kanun ve nizamnâme suretleri, Sultan II. Abdülhamid’e ait özel el defterleri ve cüzdanlar ile haritalar bulunmaktadır. Yıldız Evrâkı, uluslararası ilişkiler, Doğu Rumeli, Ermeni ve Mısır meseleleri, Girit Meselesi, sınır olayları gibi önemli devlet meselelerinden, Zabtiye jurnallerinde geçen adı vukuata kadar bu dönemin çeşitli özelliklerini yansıtan önemli bir fondur (Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi, 2010: 336). Osmanlı Arşivi’ndeki Yıldız Sarayı Arşivi Belgeleri içinde Mersin hakkında bilgi veren belgelerin kodu, açılımı ve kayıt sayıları aşağıda listelenmiştir.

Tablo 21. Mersin Tarihine İlişkin Yıldız Sarayı Arşivi Belgeleri

KODU	AÇILIMI	KAYIT SAYISI
Y..A...HUS.	Yıldız Sadâret Husûsî Marûzât Evrâkı	57
Y..A...RES.	Yıldız Sadâret Resmi Marûzât Evrâkı	24
Y..EE..	Yıldız Esas Evrâkı	1
Y..EE..KP..	Yıldız Dâhiliye Kamil Paşa Evrâkı	11

Y..MTV.	Yıldız Mütenevvi Marûzât Evrâkı	94
Y..PRK.A...	Yıldız Perâkende Evrâkı Sadâret Marûzâtı	6
Y..PRK.ASK.	Yıldız Perâkende Evrâkı Askeri Marûzât	201
Y..PRK.AZJ.	Yıldız Perâkende Evrâkı Arzuhal Jurnal	9
Y..PRK.AZN.	Yıldız Perâkende Evrâkı Adliye ve Mezâhib Nezâreti Marûzâtı	6
Y..PRK.BŞK.	Yıldız Perâkende Evrâkı Başkitabet Dairesi Marûzâtı	15
Y..PRK.DH..	Yıldız Perâkende Evrâkı Dâhiliye Nezâreti Marûzâtı	8
Y..PRK.EŞA.	Yıldız Perâkende Evrâkı Elçilik Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik	3
Y..PRK.HH..	Yıldız Perâkende Evrâkı Hazîne-i Hâssa	1
Y..PRK.HR..	Yıldız Perâkende Evrâkı Hâriciye Nezâreti Marûzâtı	2
Y..PRK.KOM.	Yıldız Perâkende Evrâkı Komisyanlar Marûzâtı	52
Y..PRK.MBC.	Yıldız Perâkende Evrâkı Mabeyn Cetvelleri	1
Y..PRK.MF..	Yıldız Perâkende Maârif Nezâreti Marûzâtı	3
Y..PRK.MK..	Yıldız Perâkende Evrâkı Müfettişlikler ve Komiserlikler Tahrirâtı	1
Y..PRK.ML..	Yıldız Perâkende Evrâkı Evrâkı Mâliye Nezâreti Marûzâtı	3
Y..PRK.MŞ..	Yıldız Perâkende Evrâkı Meşîhât Dâiresi Marûzâtı	1
Y..PRK.MYD.	Yıldız Perâkende Evrâkı Evrâk-ı Yaverân ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dâiresi	11
Y..PRK.OMZ.	Yıldız Perâkende Evrâkı Orman, Maadin ve Zirâât Nezâreti Marûzâtı	1
Y..PRK.PT..	Yıldız Perâkende Evrâkı Posta Telgraf Nezâreti Marûzâtı	13

S.Ulutaş Osmanlı Arşivinde Mersin Tarihine İlişkin Kaynaklar

Y..PRK.ŞD..	Yıldız Perâkende Evrâkı Şûrâ-yı Devlet Marûzâtı	1
Y..PRK.TKM.	Yıldız Perâkende Evrâkı Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütercimliği	9
Y..PRK.TNF.	Yıldız Perâkende Evrâkı Evrâkı Ticâret ve Nafia Nezâreti Marûzâtı	6
Y..PRK.UM..	Yıldız Perâkende Evrâkı Umûmî	81
Y..PRK.ZB..	Yıldız Perâkende Evrâkı Zabtiye Nezâreti Marûzâtı	21

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

Bu tasnifte Mersin’le ilgili bataklıkların temizletilip kurutulması, demiryolu inşası, çeşitli imar faaliyetleri, limana giriş çıkış yapan yabancı bandıralı gemiler, muhacirler, liman ve rıhtım inşası, karakol inşası, maden işletmeleri, askeriye, silah, mühimmat ve asker nakli, asayişin temini, Mersin’e zahire ihracı vb. konularla ilgili belgeler bulmak mümkündür.

Zabtiye Nezâreti

Osmanlı merkezi düzeni içinde Zabtiye Nezâreti kamu düzeninin ve güvenliğin sağlanması konusunda önemli rol oynayan kurumlardan biridir. 1845’te Zabtiye Müşirliği’nin kurulmasıyla Osmanlı’da ilk kez iç güvenlik birimleri idari ve hukuki olarak ordudan ayrılmıştır. 1881’den sonra ise bu kurumun görevini Polis müdürlükleri yürütmeye başlamıştır (Sönmez 2007: 2855-2864). Osmanlı Arşivi’ndeki Zabtiye Nezâreti tasnifi içinde Mersin hakkında bilgi veren belgelerin kodu, açılımı ve kayıt sayıları aşağıda listelenmiştir.

Tablo 22. Mersin Tarihine İlişkin Zabtiye Nezâreti Kayıtları

KODU	AÇILIMI	KAYIT SAYISI
ZB	Zabtiye Nezâreti Evrâkı	127

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

Bu tasnifte Mersin ve çevresinin emniyet ve asayışı ile ilgili her türlü veri ve bilgiye ulaşmak mümkündür. Örneğin, işlenen suçları gösteren cetveller, deniz kol-sandalcılarının maaşlarının ödenmesi, sahil güvenliği için istimbol tahsisi, jandarma ve polis komiserlerinin terfi ve atamaları, bulaşıcı hastalıklar için alınan önlemler, kaçak olarak Mersin’e gelenlerin geri gönderilmesi, Ermeni olayları, işgal süreci ve daha pek çok asayişle ilgili bilgi ve belge bulunmaktadır.

Mersin ile İlgili Diğer Arşiv Kayıtları

Osmanlı Arşivi'ndeki Mevkûfât Kalemi ve Bağlı Birimlerine Ait Defterler, Timar Zeâmet (Rûznâmçe) Defterleri, Evkâf Defterleri, Fotoğraflar, Hazîne-i Hâssa İrâdeleri, Hibe, Satın, Devir-Tevfik Paşa Evrâkı, Kıbrıs Milli Arşivi-Fetva Eminliği Evrâkı, Topkapı Sarayı-Müze Arşivi Evrâkı, Taşra-Bosna Müfettişliği Evrâkı içinde de Mersin hakkında bilgi veren belgeler bulunmaktadır. Bu belgelerin kodu, açılımı ve kayıt sayıları aşağıda listelenmiştir.

Tablo 23. Mersin Tarihine İlişkin Diğer Kayıtlar

KODU	AÇILIMI	KAYIT SAYISI
D..MKF.d...	Mevkûfât Kalemi ve Bağlı Birimlerine Ait Defterler	1
DFE.RZ.d...	Timar Zeâmet (Rûznâmçe) Defterleri	5
EV.d...	Evkâf Defterleri	33
FTG.f..	Fotoğraflar	4
HH.İ...	Hazîne-i Hâssa İrâdeler	6
HSD.TVP	Hibe, devir-Tevfik Paşa Evrâkı	1
KB.MAA.FE..	Kıbrıs Milli Arşivi- Fetvâ Eminliği Evrâkı	3
TS.MA.e	Topkapı Sarayı – Müze Arşivi Evrâkı	7
TŞRBNM.	Taşra – Bosna Müfettişliği Evrâkı	1

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

Bu tasniflerde Mersin ve çevresinden orduya yapılan zahire yardımı, yoklama defterleri, vakıflar, fotoğraflar, iskelelere atanan teftiş komisyonlarının ödemeleri, limanda çalışacak memurların atamaları, vakıf arazisine inşa edilen cami, askerlerin maaşlarını alamamaları vb. pek çok konuda belge bulmak mümkündür.

Sâlnâmeler**Devlet Sâlnâmeleri**

Mersin kent tarihi ile ilgili faydalanılabilecek bir diğer kaynak türü de Devlet Sâlnâmeleridir. Osmanlı'da Devlet Sâlnâmeleri 1847'den itibaren çıkarılmaya başlanmış ve 1912 yılına kadar da düzenli bir şekilde yayınlanmıştır. Son cilt 1918 yılına aittir. 1882 öncesi devlet salnameleri devletin yönetim ve ekonomik yönleri ile ilgili bilgiler içerir. Nüfus, bina sayısı, idari gelir ve giderler, öğrenci sayısı, vs gibi istatistiki bilgiler mevcuttur. 1882 sonrasında ise yabancı konsoloslar da dâhil olmak üzere hükümet görevlilerinin listelerini de içerir.

Vilâyetlerdeki kaza ve köylerin sayıları da istatistiki olarak verilmekteydi. Özellikle sınırların değişimi konusunda bilgiler mevcuttur. Bu açıdan kent tarihleri yazılırken idari yapılanma konusunda bu kaynaklarda önemli bilgiler bulmak mümkündür. Cumhuriyet sonrasında da devlet yıllıkları olarak devam ettiğini görmekteyiz. Nezâret ve vilâyet salnameleri de aynı şekilde verimli bilgiler içermektedir (Palalı, 2010: 4-5). Devlet salnameleri, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'ndeki Devlet Sâlnâmeleri içinde Mersin hakkında bilgi veren salnameler aşağıda listelenmiştir.

Tablo 24. Mersin Tarihine İlişkin Devlet Sâlnâmeleri

1263 H. (1847 M.) Tarihli Devlet Sâlnâmesi
1300 H. (1883 M.) Tarihli Devlet Sâlnâmesi
1307 H. (1890 M.) Tarihli Devlet Sâlnâmesi
1311 H. (1893/94 M.) Tarihli Devlet Sâlnâmesi
1314 H. (1896 M.) Tarihli Devlet Sâlnâmesi
1315 H. (1897 M.) Tarihli Devlet Sâlnâmesi
1316 H. (1898 M.) Tarihli Devlet Sâlnâmesi
1317 H. (1899 M.) Tarihli Devlet Sâlnâmesi
1318 H. (1900 M.) Tarihli Devlet Sâlnâmesi
1321 H. (1903 M.) Tarihli Devlet Sâlnâmesi
1322 H. (1904 M.) Tarihli Devlet Sâlnâmesi
1323 H. (1905 M.) Tarihli Devlet Sâlnâmesi
1324 H. (1906 M.) Tarihli Devlet Sâlnâmesi
1325 H. (1907 M.) Tarihli Devlet Sâlnâmesi
1326 H. (1908 M.) Tarihli Devlet Sâlnâmesi
1327 R. (1911 M.) Tarihli Devlet Sâlnâmesi
1328 R. (1912 M.) Tarihli Devlet Sâlnâmesi
1333-34 R. (1918 M.) Tarihli Devlet Sâlnâmesi

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

Vilâyet Sâlnâmeleri

1864'te ilk Vilâyet Nizamnamesinin çıkarılmasından sonra vilâyetler idari anlamda yeniden bir düzenlemeye tabi tutulmuş ve vilâyet matbaalarında salnameler basılmaya başlanmıştır (Akbayar, 1985: 1247-1248). Vilâyet

Sâlnâmeleri XIX ve XX. yüzyıl Osmanlı Taşrasına ilişkin oldukça zengin veriler içerir. Bu kaynaklarda vilâyetlerin idari taksimatı, devlet dairelerinin ve buralarda görevli yönetici ve memurların isimleri, nüfus kayıtları, köy isimleri, maaş cetvelleri, zirai ve sınai üretim, gelir gider istatistikleri, tarihi bilgiler gibi bilgiler bulmak mümkündür (Palalı, 2010: 8).

Vilâyet Sâlnâmelerinde merkez dışındaki kentlerin idari, sosyal, etnik, kültürel ve ekonomik yapısına dair bilgiler yer almaktadır.

Mersin kent tarihine yönelik bilgilere Adana ve Halep Vilâyet Sâlnâmelerinde ulaşmak mümkündür. Adana Vilâyet Sâlnâmesi'nin ilki 1870 yılında yayınlanmıştır. Mersin'i kapsayan toplam 12 adet Adana Vilâyet Sâlnâmesi bulunmaktadır. Halep Vilâyet Sâlnâmelerinde de bir süre buraya bağlı olmasından dolayı Mersin'e yönelik bilgiler bulunmaktadır. Mersin'e dair bilgileri içeren Adana ve Halep Vilâyet Sâlnâmeleri aşağıda listelenmiştir.

Tablo 25. Vilâyet Sâlnâmeleri

1286 H. (1869 M.) Tarihli Halep Vilâyeti Sâlnâmesi
1287 H. (1870 M.) Tarihli Adana Vilâyeti Sâlnâmesi
1289 H. (1872 M.) Tarihli Adana Vilâyeti Sâlnâmesi
1290 H. (1873 M.) Tarihli Adana Vilâyeti Sâlnâmesi
1293 H. (1876 M.) Tarihli Adana Vilâyeti Sâlnâmesi
1294 H. (1877 M.) Tarihli Adana Vilâyeti Sâlnâmesi
1296 H. (1879 M.) Tarihli Adana Vilâyeti Sâlnâmesi
1297 H. (1880 M.) Tarihli Adana Vilâyeti Sâlnâmesi
1308 H. (1891 M.) Tarihli Adana Vilâyeti Sâlnâmesi
1309 H. (1892 M.) Tarihli Adana Vilâyeti Sâlnâmesi
1312 H. (1894 M.) Tarihli Adana Vilâyeti Sâlnâmesi
1318 H. (1900 M.) Tarihli Adana Vilâyeti Sâlnâmesi

1319 H. (1901 M.) Tarihli Halep Vilâyeti Sâlnâmesi
1320 H. (1902 M.) Tarihli Adana Vilâyeti Sâlnâmesi

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi

Maarif ve İlmiye Sâlnâmeleri

Osmanlı Maârif Nezâreti tarafından çıkarılan yıllıklardır. Bu yıllıklarda yapılan eğitim ve öğretim faaliyetleri hakkında bilgiler sunulmakla birlikte vilayetlerde ve sancaklarda bulunan okullar ve sayıları, bu okullarda eğitim veren öğretmen ve öğrencilerin sayıları ve isimleri hakkında bilgiler verilmektedir. Mersin Sancağı'ndaki okullarla ilgili bilgiler 1319 H. (1901 M.) Tarihli Maârif Sâlnâmesi, 1321 H. (1903 M.) Tarihli Maârif Sâlnâmesi ve 1334 H. (1915-1916 M.) Tarihli İlmiye Sâlnâmesi'nde yer almaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada, Mersin tarihine ilişkin Osmanlı Arşivinde ne gibi belgeler bulunduğu ve bunların miktarı ve içeriği hakkında bilgiler verilmiştir. Böylece Mersin Tarihine ışık tutacak çok sayıda arşiv kaydı araştırmacının bilgisine sunulmuştur. Araştırmamızın amacı, Osmanlı Dönemi Mersin'ine ilişkin Osmanlı Arşivinde ne türden ve miktarda kaynağın bulunduğu ve bu birbirinden farklı kaynakların Mersin'in hangi alanıyla ilgili bilgiler verdiğini ortaya koymaktır. Kaynakların her birinin açıklaması yapılarak buralardan ne tür veriler elde edilebileceği hakkında bilgiler verilmesi, araştırmacıya kaynak hakkında da yol göstermektedir. Yapılan araştırmalar sonucunda arşivde farklı fonlarda perakende ve defter şeklinde bulunan bu tasnifler içerisinde Osmanlı Dönemi Mersin Tarihi üzerine 6925 adet kayıt bulunduğu tespit edilmiştir. Tespit edilen bu kayıtlar arşivin içinde elektronik tarama sonucunda elde edilen belgeleri içermektedir. Arşivde koruma altında bulunan belgelerin uzmanlar tarafından tasnif çalışmalarının devam ettiği düşünüldüğünde çok daha fazla kaydın mevcut olduğu gerçeği göz önünde bulundurulmaktadır. Tespit edilen bu kayıtların dışında tarama esnasında kaydı çıkmayan fakat mevcut farklı konulardaki belgelerin içeriklerinde de Mersin ile ilgili bilgiler olabileceği mümkündür.

Bu çalışma ile aynı zamanda herhangi bir konuda Osmanlı Dönemi kurumları arasındaki iletişimi de ortaya koymak mümkün olmuştur. Hangi kurumun hangi konularda etkin olduğu böylece ortaya çıkmaktadır. Özellikle Tanzimat döneminde Osmanlı merkezi düzeninde gerçekleşen bürokratik reform sonucu resmi devlet kurumlarının kendi aralarında uzmanlaşmaya doğru gittiği de bu minvalde açıkça görülmektedir. Özellikle 17. yüzyılın sonlarından itibaren

Sadaretin önem kazanması ile bu kurumla olan yazışmaların da paralel ölçüde arttığı dikkat çekmektedir.

Çalışmamız boyunca dikkat çeken bir diğer konu Mersin’le ilgili tespit edilen belgeler arasında en fazla yoğunluk Dâhiliye Nezareti’ne ait tasniftedir. Bunun önemli bir sebebi özellikle 19. yüzyıl itibari ile hem Dâhiliye Nezareti’nin Osmanlı merkezi yönetiminde en önemli kurum olması hem de bu süreçte Mersin’in idari bir birim olarak henüz yeni yeni gelişmeye başlamasıdır. Bu sebeple de belgelerin büyük bir kısmı çoğunlukla 19. ve 20. yüzyıla aittir. Bunun yanı sıra diğer önemli bir tespit özellikle 1850’lerden sonra Mersin’in bir liman kent olarak giderek büyümesi ve kozmopolit bir yapıya sahip olması sonucu dış ilişkilerinde giderek artan bir hareketliliğe sebep olmasıdır. Bu bağlamda Dâhiliye Nezareti’nden sonra nitel ve nicel olarak yoğun olan diğer bir tasnifin Hariciye Nezareti olduğu görülmektedir. Bu dönem belgelerine bakıldığında çoğunlukla Mersin’in sosyo-kültürel ve idari yapısındaki büyümeyle ilgili olduğu da dikkat çekmektedir.

Bu çalışma Osmanlı Dönemi kent tarihi çalışmak isteyen araştırmacıların Mersin örneğinden hareketle Osmanlı Arşivi’nde hangi kaynaklara bakıp ne tür veriler elde edebileceği konusunda fikir sahibi olmalarını sağlayabilir niteliktedir. Tespitlerimize göre Osmanlı dönemi Mersin Kent Tarihine ilişkin Osmanlı Arşivinde bulunan belgelerde kentin sosyo-ekonomik, kültürel, kurumsal üst yapılanması içinde tarım, ticaret, sanayi gibi üretim sektörleri, idari kurumları çerçevesinde taşra teşkilatlanması, sosyal yaşam çerçevesinde toplumsal sınıfların ilişkileri, kültürel aktiviteleri, gündelik hayatı vb. pek çok alanıyla ilgili veriler elde etmek mümkündür. Bu açıdan çalışma önemli bir yol gösterici niteliği de taşımaktadır. Mersin Tarihine ilişkin böyle bir çalışmanın olmayışı nedeniyle alana katkı sunacağı da düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akbayar, Nuri (1985), “**Osmanlı Sâlnâmeleri**”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 5, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 1247-1248.
- Akgündüz, Ahmet (1998), **Şer’iye Sicilleri, Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler**, Cilt I, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Akpınar, Mahmut (2014), “**Osmanlı İmparatorluğu’nda Hâriciye Nezâreti’nin kuruluşu ve Dış Politikanın Kurumsallaşması**”, Tarih İncelemeleri Dergisi, Cilt XXIX/1, ss. 59-85.
- Akyıldız, Ali (2003), “**Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye**”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 28, Ankara, ss. 250-251.

S.Ulutaş Osmanlı Arşivinde Mersin Tarihine İlişkin Kaynaklar

- Başbakanlık Osmanlı Arşiv Rehberi**, (2010), Osmanlı Arşiv Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul.
- Bozkurt, İbrahim (2001), **Sâlnâmelerde Mersin**, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin.
- Bozkurt, İbrahim (2018), **Tanzimat'tan Cumhuriyete Mersin Tarihi**, Mersin Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Mersin.
- Braudel, Fernand (2001), **Uygarlıkların Grameri**, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Yayınevi, İstanbul.
- Çelik, Şenol (2000), **“İçel”**, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 21, İstanbul, ss. 50-55.
- Çetin, Atilla (1979), **“Yıldız Arşivi'ne Dair”**, Tarih Dergisi/Turkish Journal of History, Sayı XXXII, ss. 563-586.
- Durukan, Murat (2015), **Mersin'den Tarsus'a Kilikya Kıyılarındaki Kayıp Kentler**, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Findley, Carter Vaughn (1997), **“Hâriciye Nezâreti”**, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 16, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, ss. 178-180.
- İpşirli, Mehmet (1991), **“Bab-ı Ali”**, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, ss. 386-389.
- Kütükoğlu, Mübahat (1997), **“Hatt-ı Hümayûn”**, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 16, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, ss. 485-487.
- Kütükoğlu, Mübahat (2000), **“İrâde-i Seniyye”**, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 22, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, ss. 391-392.
- Kütükoğlu, Mübahat (2006), **“Mühimme Defteri”**, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, ss. 520-523.
- Oğuz, İbrahim (2005), **Mersin Kentinin Kuruluş Öyküsü**, Mersin Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları.

- Özel, Oktay ve Çetinsaya, Gökhan (2002). “**Türkiye’de Osmanlı Tarihçiliğinin Son Çeyrek Yüzyılı: Bir Bilanço Denemesi**”, Toplum ve Bilim Dergisi, Sayı 91, ss. 8-38.
- Palalı, İlhan (2010), “**Osmanlı Sâlnâmeleri ve Tarih Araştırmalarındaki Kaynak Olarak Önemi**”. Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 23, ss. 1-14.
- Sayar, Ahmet Güner (2005), “**Muallim Cevdet**”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 30, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, ss. 313-314.
- Sertoğlu, Mithat (1955), **Muhteva Bakımından Başvekâlet Arşivi**, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara.
- Sönmez, Ali (2007), “**Osmanlı Devleti’nde İç Güvenliğin Dönüşümü: Zaptiye Teşkilatı’ndan Jandarma’ya**”. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Bildirileri, Cilt VI. ss. 2855-2864.
- Tekeli, İlhan (1998), “**Kent Tarihi Yazımı Üzerine Düşünceler**”, Tarih Yazımı Üzerine Düşünmek, Editör: İlhan Tekeli, Dost Kitabevi, Ankara, ss. 148-165.
- Uğur, Yunus, (2010) “**Şer’iyye Sicilleri**”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 39, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, ss. 8-11.
- Ulutaş, Songül (2012), “**Osmanlı Kaynakları ve Tarsus**”, The Journal of Academic Social Science Studies, Volume 5 Issue 6, December, ss. 523-534.
- Ünlü, Tülin Selvi (2007), **19.Yüzyılda Mersin’in Kentsel Gelişimi**, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin.
- Yazıcı, Serkan, “**Şark Ticâret Yıllıklarına Göre Üç Devirde İzmit Şehrinde Ticâret**”, Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-III, Kocaeli, ss. 1783-1816.
- Yurtseven, Yılmaz (2002), “**Klasik Dönem Osmanlı Mâliye Teşkilatı ve Sistemi**”, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 10, ss. 109-121.
- Yücesoy, Ayşe Aslı (2017), “**Şûrây-ı Devlet (1868-1876)**”, İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 8, Sayı 2, ss. 187-216.